

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ НАПРИКІНЦІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.

Дана стаття є дослідженням розвитку зовнішньої політики Німеччини наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Шляхом порівняльного аналізу досліджується зовнішньополітична стратегія ФРН до та після об'єднання країни у 1990 р. Характеризується еволюція ролі Німеччини на світовій арені після закінчення «холодної війни». Розглядається роль Бонну під час балканських війн на початку 1990-х рр.

Ключові слова: об'єднання Німеччини, зовнішня політика, Європейський Союз, НАТО, США, Франція, СРСР, Росія.

Данная статья является исследованием внешней политики Германии в конце 1980-х – в начале 1990-х гг. Путем сравнительного анализа исследуется внешнеполитическая стратегия ФРГ до и после объединения страны в 1990 г. Характеризуется эволюция роли Германии на мировой арене после окончания «холодной войны». Рассматривается роль Бонна во время балканских войн в начале 1990-х гг.

Ключевые слова: объединение Германии, внешняя политика, Европейский Союз, НАТО, США, Франция, СССР, Россия.

This article is devoted to the development of German foreign policy in late 1980s – beginning of 1990s. Author compares German foreign policy strategy before and after Unification in 1990. The main attention is focused on Germany's international role after the end of Cold war. Author assesses Bonn's role in Balkan wars at the beginning of 1990s.

Key words: Germany unification, foreign policy, European Union, NATO, the USA, France, the USSR, Russia.

У 1980 р. відомий американський дослідник Девід Каллео, аналізуючи німецьке питання, зазначив: «Історичний досвід свідчить про те, що об'єднана Німеччина являє собою загрозу як своїм мешканцям, так і своїм сусідам». З цього він зробив висновок: «Аби зберегти Європу в спокої, Німеччина має бути стримана більш потужною силою» [1]. Протягом «холодної війни» цими силами виступали СРСР та США, і ще на початку 1989 р. мало хто пророкував, що через два роки світ побачить єдину німецьку націю. Втім, швидкий розпад комуністичної системи та кризисне становище у Східній Німеччині дозволили вже у жовтні 1990 р. зробити мрію німців про єдину державу реальністю.

Об'єднана ФРН за своїми економічними показниками, кількістю населення та потенціалом одразу виходила на перше місце в Європі. Це викликало побоювання в сусідів Німеччини, але, насамперед, було викликом самій державі через необхідність пошуку своєї нової ролі на міжнародній арені. Досвід ХХ століття вказував, що якщо Німеччина шукатиме «особливого шляху», це може призвести до нової катастрофи.

В той же час, зважаючи на докорінну зміну міжнародної системи, пов'язану з розпадом Радянського Союзу, ФРН мала модифікувати своє бачення зовнішнього світу. Аби зрозуміти, яким чином еволюціонувала зовнішня політика Німеччини після об'єднання, варто порівняти її характерні особливості в період з кінця 1980-х до початку 1990-х рр., бо саме в час відбувалася її докорінна зміна та становлення нової зовнішньополітичної стратегії цієї країни.

Літературу, присвячену зовнішній політиці Німеччини наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., можна умовно розділити на три групи: 1) дослідження радянських теоретиків і практиків міжнародних відносин до 1991 р.; 2) праці українських та російських дослідників періоду незалежності; 3) зарубіжна література із зовнішньої політики ФРН.

Слід зазначити, що у радянській науковій літературі бракувало серйозних досліджень зовнішньої політики Бонна в період кінця 1980-х – 1991 рр. Певні аспекти були висвітлені в наукових працях М.В. Павлова [2], В.П. Ребріна [3], М.К. Семічева [4] та ін. Варто зазначити, що ці

праці відбивають підходи свого часу і не відступають від офіційних установок колишнього СРСР.

В українській історіографії періоду державної незалежності вийшла низка наукових праць А.І. Кудряченка [5], А.Ю. Мартинова [6], Д.М. Лакішика [7], Р.А. Кривоноса [8], І.І. Харченка [9], Кондратюка С.В. [10]. Роботи цих авторів присвячені різним аспектам зовнішньополітичної стратегії ФРН. Об'єднує їх розуміння, що внаслідок глобальних змін кінця 80-х – початку 90-х років Німеччина отримала засоби структурного впливу на політичну й економічну ситуацію, насамперед, на європейському континенті. Значна кількість досліджень, присвячених німецькій зовнішній політиці, присутня в російській історіографії. Серед основних праць потрібно відмітити монографії І.Ф. Максимчова [11], М.В. Павлова [12], Т.В. Арзаманової і М.Г. Арзаманова [13].

Безумовно, найбільшу кількість досліджень, присвячених цьому питанню, можна знайти у західній історіографії, насамперед німецькій, французькій, англійській та американській. Варто виокремити праці К. Кайзера [14], Т.Г. Еша [15], Дж. Андерсена [16], П. Катценштайна [17], А. Стент [18], Ф. Залікова та К. Райс [19].

Тож якими були принципові риси зовнішньої політики Бонну протягом «холодної війни»? По-перше, вона відрізнялася своєю прозахідною спрямованістю. Перший канцлер ФРН Конрад Аденауер наприкінці 1949-х, в умовах наростаючої конфронтації СРСР та США, зробив ставку на західний блок. Це було кардинальною зміною зовнішньополітичної спрямованості Німеччини, яка раніше розглядала себе як центрально-європейську потугу, що протистоїть, з одного боку, Франції та Великобританії, а з іншого – Росії. Після Другої світової війни багато західних німців хотіли бачити свою країну своєрідним містком між Заходом та Сходом, проте це не входило ані в плани США, Великої Британії та Франції, ані в плани Аденауера, який обрав курс на інтеграцію в НАТО та Європейську економічну спільноту.

Пізніше прозахідний курс Аденауера був підкріплений «Східною політикою» Віллі Брандта. За своєю формою курс німецького канцлера на покращення відносин зі східними сусідами виглядав як альтернатива до відносин із Заходом. Але насправді на початку 1970-х було важко уявити, що ФРН відмовиться від ринкової економіки, демократичних цінностей та своїх зобов'язань перед союзниками. «Східна політика» стала також органічним доповненням політики «розрядки» між США та СРСР у 1970-ті рр.

Іншим аспектом зовнішньої політики ФРН стала її спрямованість на багатостороннє співробітництво. Відчуття провини за злочини Другої світової війни змушувало Бонн доволі часто поступатися національними інтересами під час прийняття рішень у міжнародних організаціях, що можна побачити на прикладі спільної аграрної

політики Європейського економічного співтовариства – Німеччина з 1962 р. є донором цієї політики, з чого найбільший зиск довгий час отримувала Франція, а наразі отримують країни-члени ЄС із Центральної та Східної Європи. Також ФРН майже не виступала з односторонніми політичними ініціативами, зазвичай приєднуючись до ініціатив своїх союзників, як приклад – план Шумана, або підтримка Гельмутом Колем французької ідеї про створення єдиної європейської валюти. Цей фактор мав позитивний наслідок для перспектив появи єдиної німецької держави – її союзники та сусіди хоч і побоювались економічної ваги ФРН, але вже мали впевненість, що вона не буде використана для політичної гегемонії.

Спрямованість на багатостороннє співробітництво доповнювалася формуванням фундаментальних двосторонніх відносин із Францією (лідером Європейської спільноти) та США (найпотужнішим членом НАТО). Німецько-французький тандем став «локомотивом» європейської інтеграції, тією віссю, навколо якої оберталася уся європейська політика з середини 1950-х рр. Сполучені Штати Америки стали військовим гарантом територіальної цілісності ФРН.

Третьою рисою зовнішньої політики Німеччини була її мирна (невійськова) природа. У 1954 р. ФРН публічно відмовилася від ядерної, хімічної і біологічної зброї та від використання військової сили як засобу політики. Символічним є те, що Бонн не брав участі у жодних військових діях у період з 1949 до об'єднання країни в 1990 р. Хоч ФРН мала найбільшу за кількістю армію серед європейських країн-членів НАТО, вона, згідно з Основним Законом, мала право лише на оборонні дії у випадку агресії країн Варшавського договору.

Останнім зовнішньополітичним аспектом Західної Німеччини варто відзначити її європоцентризм. ФРН не мала будь-якої глобальної стратегії і усі свої інтереси намагалася відстоювати через механізми Європейської спільноти та Північноатлантичного альянсу. Віссю її головних інтересів був Берлінський мур та кордон з Організацією Варшавського договору, який міг стати ареною Третьої світової війни [20].

Зважаючи на ці основні риси зовнішньополітичної стратегії ФРН у період 1949-1990 рр., із перспективою появи об'єднаної німецької держави постали декілька важливих питань. Чи не відмовиться Німеччина від прозахідної орієнтації після закінчення «холодної війни» та зникнення радянської загрози? Чи не спробує вона збільшити свою політичну вагу та повернутися в орбіту Великих держав? Також неясними були перспективи НАТО: чи буде воно збережено, або повторить долю Організації Варшавського договору?

Одразу після об'єднання уряд Г. Коля визначив 4 принципи, яких мав дотримуватися Бонн у визначенні своєї нової зовнішньої політики та політики в сфері безпеки.

По-перше, віданість інституціям, до яких Німеччина належала, насамперед Європейське Економічне Співтовариство, Організація Північно-атлантичного договору, Західноєвропейський союз та Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Цей принцип можна охарактеризувати як «самообмеження» Німеччини інституціональними рамками, покликане розв'язати побоювання щодо можливості повторення історичних помилок минулого.

По-друге, це уникнення від використання силових та військових засобів у імплементації зовнішньої політики, особливо у відносинах із сусідами з Центральної та Східної Європи.

Третім компонентом стала система ініціатив, покликаних забезпечити стабільність у різних точках земної кулі: починаючи від допомоги країнами Центральної та Східної Європи у впровадженні економічних реформ та закінчуючи ініціативами щодо захисту навколишнього середовища на саміті в Ріо-де-Жанейро у 1992 р.

Четвертим принципом стала стратегія, яка б мала остаточно облишити побоювання щодо того, що Німеччина ще колись повернеться до силової політики. Підтвердженням цього кроку стало підписання Маастрихтської угоди 1992 р., яка, крім подальшого поглиблення економічної інтеграції в рамках нової організації Європейського Союзу, передбачала розробку спільної європейської політики з питань безпеки та оборони, що остаточно свідчило про відсутність якихось планів щодо відновлення об'єднаною Німеччиною своєї військової міці.

Здавалось би, ці принципи є підтвердженням тих принципів, яких ФРН дотримувалась протягом «холодної війни». Втім, на практиці вже з початку 1991 рр. Бонн почав від них дещо відходити. Важливими чинниками, які вплинули на зміну німецької зовнішньої політики, стали: по-перше, розпад блокової системи та необхідність змін на європейському континенті шляхом розширення ЄС і НАТО; по-друге, розпад Югославії та війни, які його супроводжували.

Розпад соціалістичного табору призвів до того, що на сході від Німеччини виникла велика кількість демократичних держав, погляди яких були спрямовані на ФРН, як на взірць побудови ринкової економіки та соціальної стабільності. У свою чергу, німецький бізнес бачив у країнах Центральної та Східної Європи величезний плацдарм для інвестицій і продажу власних товарів і послуг. Традиційно Німеччина була домінуючою силою у цьому регіоні, і на початку 1990-х рр. виникло побоювання, що вона намагатиметься стати не тільки економічним, але й політичним гегемоном. Свою домінанту Бонн намагався укріпити зайняттям лідируючої позиції в процесі інкорпорації Центральної і Східної Європи в політичні та економічні структури Європи, а також НАТО. Контроль за цим процесом дозволив би Німеччині здійснювати економічний і політичний вплив у державах ЦВЕ. Подібні плани

викликали турботу в партнерів Німеччини по ЄС та в США.

Доказом зміцнення такої ролі об'єднаної Німеччини в Центральній і Східній Європі стала її балканська політика. 23 грудня 1991 р. німецький уряд визнав незалежність Словенії і Хорватії, тим самим підтримавши розпад Союзної Федеративної Республіки Югославія. Париж, Лондон і Вашингтон піддали різкій критиці дії Німеччини і наполягали на збереженні в тому чи іншому вигляді єдиної югославської федерації. Втім, Німеччині вдалося відстояти свою точку зору, і незабаром Європейський Союз також визнав незалежність цих двох країн. Особлива позиція Німеччини в цьому питанні визначалася не тільки специфікою її внутрішньополітичного розвитку і тісними історико-культурними зв'язками із Словенією і Хорватією, але й геополітичними інтересами Бонна в Європі і на Балканах [21].

Під час іншої балканської кризи – війни у Боснії, Німеччина спочатку відмовилась посилати свій військовий контингент. Бонн погодився лише на фінансування військової кампанії. Але ця операція стала відправним пунктом для перегляду військової концепції ФРН. Усередині країни почалися жорсткі дебати навколо того, що добровільне обмеження на використання озброєних сил лише для потреб оборони повинно було бути переглянутим. Унаслідок цього в Білій оборонній книзі 1994 р. вперше передбачалося, що Бундесвер може проводити операції поза межами Німеччини, але вказувалося просторове обмеження – «Європа і її периферія». У тому ж році Конституційний суд Німеччини ухвалив рішення про можливість здійснення військових операцій, які не підпадають під визначення «самооборона», тим самим відкривши можливість здійснення миротворчих операцій у рамках ООН та інших організацій. Уже через 5 років, під час Косовської кризи 1999 р., Німеччина взяла безпосередню участь у військовій кампанії НАТО проти Югославії. Це стало першим використанням ФРН сили після приєднання до Північноатлантичного альянсу без мандату Ради Безпеки ООН. У той же час дискусія щодо необхідності використання збройних сил за кордоном у Німеччині не припиняється. Яскравим доказом є небажання Берліну розширювати свій контингент в Афганістані в 2009 р.

У відносинах зі своїми стратегічними партнерами зовнішня політика ФРН майже не змінилася. Із закінченням «холодної війни», здавалось б, відпала необхідність тісної трансатлантичної співпраці між європейськими країнами та США. Але для Німеччини тісні зв'язки із заокеанським партнером залишилися на першому плані – Бонн намагався довести свою вдячність за підтримку Вашингтоном ідеї німецького об'єднання, в той час як у Москві, Парижі та Лондоні цю перспективу намагалися відсунути на десятиріччя. Проголошена Дж. Бушем-старшим концепція «партнерство в лідерстві» з успіхом була реалізована на прикладі розширення НАТО –

США, та ФРН стали головними ініціаторами цього процесу. Втім, у відносинах двох країн на початку 1990-х рр. було місце і для розчарування. Насамперед, це стосувалося небажання Бонна більш активно брати участь у військових компаніях під проводом США, у війні в Перській затоці та Боснійській війні, коли ФРН обмежилась лише виділенням коштів.

Німецько-французькі відносини на початку 1990-х рр. набули нового імпульсу. Пов'язано це було з прийняттям та введенням у силу Маастрихтської угоди, яка поглиблювала європейську інтеграцію та мала посилити роль єдиної Європи на світовій арені. В цей період Франція та Німеччина висувають декілька спільних амбітних ініціатив. Першою з них стало створення спільного Європейського корпусу на основі існуючої франко-німецької бригади під французьким керівництвом, який би включав сили інших європейських країн. Ця військова одиниця мала бути підзвітною Західноєвропейському Союзу, який, у свою чергу, знаходився б у розпорядженні ЄС. Цей крок став початком створення автономних європейських збройних сил, що й досі триває. Іншою ініціативою стало створення єдиної європейської валюти – євро. Відмова Німеччини від власної валюти – дойчмарки, найстабільнішої в Європі, стала доказом того, що Бонн бачить своє майбутнє в єдиній європейській спільноті [22].

Серед інших партнерів ФРН у цей період потрібно виокремити СРСР/Росію. У 1990 р. радянське керівництво на чолі з М. Горбачовим після тривалого раунду переговорів підтримало об'єднання Німеччини, і це стало поштовхом до поглиблення відносин між двома сторонами [23]. Москва була зацікавлена в німецькій економічній допомозі, і Бонн її охоче надавав. На початку 1990-х рр. ФРН бере на себе роль адвоката Росії на міжнародній арені, насамперед у відносинах із ЄС та США. Саме завдяки канцлеру Гельмуту Колу в 1997 р. «велика сімка» стала «вісімкою». В тому ж році завдяки німецькій дипломатії Москва погодилася на перший після закінчення «холодної війни» раунд розширення НАТО.

В цілому зовнішня політика Німеччини на початку 1990-х рр. зазнала незначних змін порівняно з періодом «холодної війни». Крім одностороннього визнання Словенії та Хорватії, вона майже ніколи не вдавалася до односторонніх дій. Економічне домінування в Центральній та Східній Європі не призвело до політичного, навпаки, Німеччина стала одним із адвокатів інтеграції цих країн до Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу. Також Німеччина не стала піддавати сумніву свої тісні зв'язки із США та Європейською спільнотою, залишившись найважливішим трансатлантичним партнером Вашингтону та ставши разом із Францією спільним локомотивом європейської інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Calleo D. The German problem reconsidered: Germany and the world order, 1870 to the Present / D. Calleo. – New York, 1980. – P. 2.
2. Павлов Н.В. Внешняя политика ФРГ: концепции и реалии 80-х годов / Н.В. Павлов. – М., 1989. – 255 с.
3. Ребрин В.П. Внешняя политика ФРГ: концепции и реалии 80-х годов / В.П. Ребрин. – М., 1986. – 216 с.
4. Семычев М.К. Соседи по Рейну вчера и сегодня. Очерк истории и франко-германских и франко-западногерманских отношений / М.К. Семычев. – М., 1988. – 182 с.
5. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1990 рр.) / А.І. Кудряченко. – К., 1996. – 240 с.
6. Мартинов А.Ю. Українсько-німецьке співробітництво у контексті європейської інтеграції (90-ті рр. ХХ століття) / А.Ю. Мартинов. – К., 2000. – 86 с.
7. Лакішик Д.М. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х – 90-х років ХХ століття / Д.М. Лакішик: автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 16 с.
8. Кривонос Р.А. Німеччина в структурі європейської співпраці / Р.А. Кривонос. – К., 2004. – 166 с.
9. Харченко І.І. Об'єднання Німеччини: передумови та етапи процесу (1989-1990 рр.) / І.І. Марченко: автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.
10. Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини / С.В. Кондратюк. – К., 2008. – 264 с.
11. Максимычев И.Ф. Объединенная Германия как фактор европейской безопасности. – М., 1997. – 43 с.
12. Павлов Н.В., Новиков А.А. Внешняя политика ФРГ от Аденауэра до Шредера / Н.В. Павлов, А.А. Новиков. – М., 2005. – 605 с.
13. Арзаманова Т.В., Арзаманов М.Г. Политика безопасности Германии на рубеже веков: аналитический обзор / Т.В. Арзаманова, М.Г. Арзаманов. – М., 2001. – 108 с.
14. Kaiser K. Deutsche Außenpolitik in der Ära des Globalismus / K. Kaiser // Internationale Politik. – 1995. – № 1. – S. 27-36.
15. Garton Ash T. In Namen Europas. Deutschland und das geteilte Kontinent / Ash T. Garton. – München, 1993. – 582 p.
16. Anderson Jeffrey. German Unification and the Union of Europe. The Domestic Politics of Integration Policy / Jeffrey Anderson. – Cambridge., 1999. – 227 p.
17. Peter J. Katzenstein, ed. Tamed Power: Germany in Europe J. Peter. – Ithaca, 1997 – 314 p.
18. Stent A. Russia and Germany reborn: unification, the Soviet collapse, and the new Europe / A. Stent. – New Jersey, 1999. – 300 p.
19. Philip Zelikow, Condoleezza Rice. Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft / Zelikow Philip. – Cambridge, 1995. – 528 p.
20. New Europe, new Germany, old foreign policy?: German foreign policy since unification / ed. D. Webber. – London, 2001. – P. 48.

21. Hofhansel C. Multilateralism, German Foreign Policy and Central Europe / C. Hofhansel. – New York, 2005. – P. 108.
22. The New Germany and the New Europe / ed. Paul B. Stares. – Washington. – 1992. – P.9 4.
23. Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802-2002: В 3 т. – Т. 2. 1917-2002 гг. – М., 2002. – С. 408.

Рецензенти: д.і.н., проф. О.В. Крапівін,
д.політ.н., доц. О.В. Шевчук

© Каракуц А.М., 2010

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2010 р.